

ПРОЕКТ СХІДНОАЗІЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ І МІСЦЕ КИТАЮ В НЬОМУ: ЯПОНСЬКИЙ ПОГЛЯД

Передісторія проекту Східноазійської спільноти. Після поразки у II світовій війні ідея об'єднання Азії під егідою Японії, здавалося, була похована назавжди. Період холодної війни (1947–1991) загалом був несприятливим для паназійських¹ настроїв, оскільки Азія була поділена на два табори, центри яких знаходилися за її межами. Тим не менш, ідея солідарності щойно звільнених від колоніальної залежності країн (переважно азійських) знайшла своє втілення у конференції 1955 р. у Бандунзі (Індонезія), яка поклала початок Руху неприсданання. А 8 серпня 1967 р. було створено АСЕАН (Association of Southeast Asian Nations), як вираз солідарності проти комуністичної експансії у В'єтнамі. До складу новоствореної регіональної організації увійшли Філіппіни, Малайзія, Таїланд, Індонезія, Сінгапур. Японія, проте, майже не брала участі в цих процесах.

Однак паназійські ідеї в Японії у другій половині ХХ ст. не вмирили. Виразниками їх були, зокрема, мислитель Хірано Йосітаро 平野義太郎 (1897–1980)² та бізнесмен і дипломат Кадзіма Моріноске 鹿島守之助 (1896–1975). Проявлялися ці ідеї й на урядовому рівні. Так, прем'єр-міністр Ікеда Хаято 池田勇人 (1899–1965) вже у 1963 р. заявив, що Японія готова взяти на себе роль лідера “свободного табору в Азії”. Його наступник на посаді прем'єра Сато Ейсаку 佐藤榮作 (1901–1975) у 1965 р. стверджував: “Будучи азійською державою, Японія краще за інших розуміє душу азійських народів, прагнення і надії азійського континенту” (цит. за: [Марков 1998, 8–9]). Сато Ейсаку, перший в Азії лауреат Нобелівської премії миру, доклав багато зусиль для налагодження добрих стосунків Японії з її сусідами.

¹ Докладніше про паназіатизм див. нашу статтю: [Капранов 2015].

² Ми використовуємо українську транслітерацію японських слів М. Федоришина. Подовження голосних для спрощення не позначаємо. Ієрогліфічне написання наведено лише там, де це важливо з огляду на тему дослідження. Японські власні імена ми наводимо відповідно до прийнятого в Японії порядку: спочатку прізвище, потім ім'я.

Значно далі пішов Фукуда Такео 福田赳夫 (1905–1995), що обіймав посаду прем'єр-міністра у 1976–1978 рр. На нараді голів урядів країн АСЕАН у Манілі (серпень 1977) він проголосив: “Японія не може більше однобічно залежати від США у військово-політичному та економічному відношенні [...] Я закликаю до сердечного взаєморозуміння народів Японії та країн Південно-Східної Азії. Як азіати, ви зрозумієте, що я маю на увазі, бо нашим азійським серцям ближче прагнення до духовної досконалості, аніж пошуки задоволення матеріальних потреб” (цит. за: [Марков 1998, 9]). На підкріплення цих слів він пообіцяв країнам АСЕАН великі кредити, а також запевнив, що Японія не буде озброюватися і буде рівним партнером. Ця програма отримала назву “доктрина Фукуди”, або дипломатія “від серця до серця”; вона була важливим етапом розвитку регіональних зв'язків [Nester 1990, 81; Soesatro 1994, 14]. Пізніше, однак, від цієї доктрини довелося відмовитися через незадоволення США та неоднозначне сприйняття її у країнах Південно-Східної Азії. Проте мала успіх японська економічна дипломатія щодо своїх сусідів, відома як “дипломатія подарунків” (*оміяге тайко* お土産外交) – інвестиції в їхні економіки, розвиток вигідних торговельних стосунків, допомога країнам, що розвиваються. Внаслідок цього вплив Японії зростає.

Слід згадати ще один, конкурентний щодо паназійського, напрям регіональної інтеграції – пантихоокеанський (Pan-Pacific). Якщо паназіатизм зародився, ймовірно, в Японії, то пантихоокеанська ідея зобов'язана своєю появою Сполученим Штатам. Її коріння слід шукати в концепції Брукса Адамса (1848–1927), одного з батьків американської геополітики, згідно з якою Тихий океан має стати “внутрішнім морем” США [Adams 1900, 51]. Після II світової війни ця мрія здавалася вже майже реалізованою, тож інтеграція в азійсько-тихоокеанському регіоні відповідала американським стратегічним інтересам. Японія, використовуючи це, спробувала перехопити ініціативу у свого головного союзника. Як зазначає відомий індонезійський економіст Хаді Сусатро (1945–2010), “від початку 1960-х років Японія була в авангарді пантихоокеанських ідей” [Soesatro 1994, 10]. Одним із перших японських ідеологів цього напрямку був уже згаданий Кадзіма Моріноске, який розглядав його як варіант паназійського проекту

[Soesatro 1994, 11]. Наприкінці 1970-х рр. Японія висунула проект створення “тихоокеанського співтовариства”, яке реалізувати не вдалося [Семи́н 1998, 67]. Проте подальша праця в цьому напрямку призвела до створення 1989 р. Організації Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС). Японія відіграла в цьому процесі важливу роль [Козлов 1998, 105; Soesatro 1994, 11–16]. Як зазначає політолог Морі Кадзуко, міжнародні відносини Японії після війни базувалися на “подвійній ідентичності” – водночас азійській і тихоокеанській [Могі 2007, 11].

У своїй регіональній політиці Японія спиралася на модель “гусячого клину” (*ганко кейтайрон* 雁行形態論), розроблену ще у 1930-ті рр. економістом Акамацу Кана́ме 赤松要 (1896–1974). Відомою в англосовієтському інформаційному просторі її зробив у 1960-ті рр. інший вчений – Окіта Сабуро 大来佐武郎 (1914–1993). Згідно з нею, менш розвинена країна спочатку імпортує певний товар із більш розвинутої, згодом запозичує технологію й починає виробляти цей товар у себе, а далі й експортувати його до інших, менш розвинутих країн. Таким чином, утворюється “клин” країн на чолі з найрозвинутішим “ватажком” [Козлов 1998, 89–91] (докладно цю теорію викладено у [Саліхова, Бак 2014, 30–34]). Сама Японія “летіла” слідом за США, проте в Азії небезпідставно претендувала на роль “ватажка клину”, за яким слідують “чотири дракони” (Південна Корея, Сінгапур, Тайвань і Гонконг), а далі – країни АСЕАН [Huang 1994, 46]. США протиставили японській стратегії власну – “відкритий регіоналізм”, апелюючи до “свободи торгівлі” й заперечуючи проти протекціонізму. Насправді, як зазначає китайський дослідник Хуан Фаньчжан, ця стратегія спрямована на забезпечення американського лідерства [Huang 1994, 47]. Китай, натомість, розробив стратегію “трьох трикутників”, згідно з якою стосунки у регіоні мають будуватися на трьох рівнях – у великому трикутнику (КНР, Японія та США), у середньому (КНР, країни АСЕАН і “чотири дракони”) та у малому (КНР, Тайвань і Гонконг). Така модель фактично витісняє Японію з регіональних стосунків [Семи́н 1998, 69; Huang 1994, 49].

Проект Східноазійської спільноти і головні етапи його втілення. Важливою віхою став 1990 р., коли прем’єр-міністр Малайзії Махатхір бін Мохамад запропонував створити Східноазій-

ську економічну групу (East Asia Economic Group), до якої мали увійти дев'ять країн – шість тогочасних членів АСЕАН (Бруней, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Таїланд), а також КНР, Японія та Південна Корея. Махатхір відкидав пантихоокеанську ідею, оскільки вважав – цілком у дусі паназіатизму, – що азіати і народи європейського походження (американці, австралійці тощо) через культурні відмінності не можуть утворити єдиної спільноти [Mahathir 1994, 98–99]. Пізніше цю групу було перейменовано на Східноазійську економічну раду (East Asia Economic Caucus, EAEC). Цей проект не мав успіху, оскільки США виступили проти, і Японія під їхнім тиском була змушена відмовитися. Однією з причин була відверто антизахідна позиція Махатхіра. Сам він, однак, стверджував, що річ у тім, що “Сполучені Штати є проти Східної Азії, яка була би вільною від панування США” [Mahathir 1994, 98].

Попри все, задум Махатхіра був згодом втілений, хоча і в дещо зміненій формі. Це сталося 1997 р., коли було створено організацію під назвою “АСЕАН плюс три” (ASEAN Plus Three, далі АПТ). Оскільки на той час до АСЕАН приєдналися В’єтнам (1995), Лаос і М’янма (1997), новий форум вийшов більшим, ніж EAEC. Азійська фінансова криза 1997 сприяла консолідації об’єднання. Цей рік можна вважати переломним, адже відтоді ідея східноазійської спільноти стала набувати реальних рис.

З ініціативи президента Республіки Корея Кім Де Чжуна (1926–2009) країнами АПТ 1998 р. було створено Групу східноазійської візії (East Asian Vision Group, далі ГСВ), до якої увійшли провідні фахівці з різних країн. Японію в ній представляли економіст Йосітомі Масару 吉富勝 і професор політології Танака Акіхіко 田中明彦. На самміті АПТ в Манілі 1999 р. Бруней, Камбоджа, Китай, Індонезія, Японія, Південна Корея, Лаос, М’янма, Філіппіни, Сингапур, Таїланд та В’єтнам виступили зі Спільною заявою зі співробітництва у Східній Азії, де висловили бажання “інтенсифікувати процес діалогу і посилити кооперацію з метою розвивати східноазійське співробітництво” [Joint Statement... 1999]. Було накреслено напрями цього співробітництва, які охоплювали економіку, суспільний розвиток, політику тощо. 2001 р. ГСВ опублікувала звіт під назвою “У напрямку до Східноазійської спільноти”, у якому було зазначено: “Ми, народ Східної

Азії³, прагнемо створити *Східноазійську спільноту миру, процвітання і прогресу*, яка заснована на повному розвитку всіх народів регіону” [Towards an East Asian Community 2001, 14]. Документ містив цілі й засадничі принципи майбутньої спільноти та рекомендації зі співробітництва у різних галузях. Крім того, група закликала до перетворення щорічних саммітів АПТ на нову структуру – Східноазійський самміт (East Asia Summit, далі САС) [Towards an East Asian Community 2001, 13, 30].

Того ж таки 2001 р. було створено Групу дослідження Східної Азії (East Asian Study Group, далі ГДСА), куди входили високопосадовці країн АПТ. Наступного року ця група представила свій остаточний звіт, який містив оцінку як рекомендацій ГСВ (було запропоновано низку конкретних заходів для їхньої реалізації), так і проекту САС. Щодо останнього було вирішено, що створення такого форуму є бажаним у довгостроковій перспективі, але головна роль має залишатися за АПТ [Final Report... 2002, 59–60]. У результаті САС було-таки створено; до нього, крім держав-членів АПТ, увійшли Індія, Австралія та Нова Зеландія. 26 липня 2006 р. в Куала-Лумпурі відбулася зустріч міністрів іноземних справ АПТ. У заяві для преси головуючого на зустрічі міністра іноземних справ Малайзії Сьєда Хаміда Албара (п. 25) було зазначено: міністри “визнають, що САС може зробити значний внесок у досягнення довготривалої цілі створення Східноазійської спільноти” [Chairman’s Press Statement... 2006]. Проте, на думку британського аналітика Ш. Бресліна, САС є “анти-регіоном”, створеним, щоби перешкодити формуванню “регіональної спільноти азійської Східної Азії – Азії без білих людей і Східної Азії без Індійського субконтиненту” [Breslin 2007, 9]. У 2011 р. членами САС стали США і Росія; таким чином, форум вийшов далеко за рамки Східної Азії.

На 11-му самміті АПТ у 2007 р. в Сінгапурі було прийнято Другу спільну заяву про співробітництво у Східній Азії. У ній було проголошено про завершення “декади зростання й розширення” (1997–2007) і початок “декади консолідації та тіснішої інтеграції” (2007–2017). Було також проголошено, що “АПТ залишиться головним транспортним засобом на шляху до довгострокової мети – побудови Східноазійської спільноти, з АСЕАН

³ В оригіналі: “We, the people of East Asia...”.

як рушійною силою”. Для САС було залишено “підсилювальну і доповнювальну роль” у ряду інших регіональних форумів [Second Joint Statement... 2007, 3].

У листопаді 2010 р. на 13-му самміті АПТ у Ханой було створено Другу групу східноазійської візії (ГСВ II), яка проаналізувала діяльність АПТ і розробила проект розвитку на наступні десятиліття. Японію в ній представляв уже згаданий Танака Акіхіко. У листопаді 2012 р. група представила свій остаточний звіт на 15-му самміті АПТ у Пномпені. Згідно з новою візією, Східноазійська спільнота повинна стояти на “трьох стовпах”: стовпі політики і безпеки, економічному та соціокультурному. Центральним стовпом конструкції має стати Східноазійська економічна спільнота, яка має бути створена до 2020 р. [Report... 2012, 4–6].

Японські версії проекту Східноазійської спільноти. Проект Східноазійської спільноти, природно, користується увагою в інтелектуальних колах Японії. Зокрема, 2004 р. було створено Раду з питань Східноазійської спільноти (Council on East Asian Community) як “всепонську інтелектуальну платформу”, до якої увійшли провідні науковці, представники впливових бізнесових і політичних груп [An Introduction...]. Таке широке обговорення породжує різні варіанти і підходи до майбутньої спільноти. Так, визначний математик-економіст Морісіма Міціо 森嶋通夫 (1923–2004) наприкінці ХХ ст. запропонував проект створення у Східній Азії співтовариства, подібного до Європейського Союзу, шляхом спочатку економічної, а далі – політичної та культурної інтеграції. У майбутньому, на думку вченого, має утворитися єдина держава, що включить у себе Японію, Китай, Тайвань, Північну і Південну Корею, тобто ареал традиційного поширення китайської ієрогліфічної писемності. Оскільки Китай за своїми розмірами значно перевищує всі інші країни ареалу, Морісіма пропонував поділити його на п’ять частин, а Японію – на дві. Натомість економіст Хара Йоноске 原洋之介 у праці “Нова теорія Східної Азії” (2002) пропонує створити гнучку багаторівневу схему співробітництва [Mogi 2007, 12]. Ямадзава Іппей зазначає, що “деякі оглядачі застерігають проти процесу регіоналізації у Східній Азії” через побоювання, що цей процес призведе до дискримінації не-азійських членів АТЕС і зашкодить лібералізації економічних відносин. Проте, на думку японського економіста, такі побоювання є плодом уяви [Yamazawa 2005, 4].

Концепція Коїдзумі Дзюн'іціро. 14 січня 2002 р. тогочасний японський прем'єр-міністр Коїдзумі Дзюн'іціро (小泉純一郎)⁴ під час візиту до Сінгапуру виголосив промову “Японія і АСЕАН у Східній Азії: щире і відкрите партнерство”. Він згадав засади “доктрини Фукуди” (“рівне партнерство” і “розуміння від серця до серця”) і, звернувши увагу на той факт, що його візит відбувається через 25 років після промови Фукуди у Манілі 1977 р., підкреслив вірність японської зовнішньої політики фундаментальним принципам цієї промови. Коїдзумі виклав також власне бачення майбутнього Східної Азії. Він, зокрема, зазначив: “Я вірю, що Східна Азія як ціле може бути величнішою, аніж сума її частин” [Koizumi 2002]. Він також проголосив, що спільною метою східноазійських країн повинно бути створення спільноти, яка “разом діє і разом йде вперед”. Ядром спільноти, на думку політика, має стати АПТ. Особливо Коїдзумі підкреслив роль Китаю: “Я хотів би висловити високу оцінку активної ролі, яку Китай готовий відіграти у регіональному співробітництві. З його багатими людськими ресурсами й велетенським економічним потенціалом, Китай, поза сумнівом, зробить величезний внесок у регіональний розвиток”. Членами майбутньої спільноти Коїдзумі назвав не лише країни АПТ, а й Австралію та Нову Зеландію; крім того, він закликав розвивати стосунки зі США, Індією, Європою тощо. На думку Морі Кадзуко, ідея такої широкої відкритості спричинила до прохолодного сприйняття пропозиції Коїдзумі в АСЕАН, а подальше напруження між Японією та Китаєм і Кореєю, викликане відвідинами прем'єром святилища Ясукуні, перешкодило реалізації цього проекту [Морі 2007, 13].

Концепція Хатояма Юкіо. Цікавою в контексті нашої проблематики є концепція Східноазійської спільноти, яку сформулював прем'єр-міністр Японії у 2009–2010 рр. і лідер Демократичної партії Японії Хатояма Юкіо (鳩山由紀夫)⁵. Щойно обійнявши цю посаду, він 15 листопада 2009 р. на зустрічі економічних лідерів АТЕС виступив із промовою під назвою “Нові зобов'язання

⁴ Обіймав посаду прем'єр-міністра у 2001–2006 рр. Лідер Ліберально-демократичної партії.

⁵ В Україні цей політик скандально відомий своїм приватним візитом до окупованого Криму в березні 2015 р. і заявою про визнання так званого “референдуму”.

Японії до Азії: у напрямку втілення в життя Східноазійської спільноти”. Варто зазначити, що промову було проголошено на пантихоокеанському форумі, але зміст її був, фактично, паназійським.

У ній Хатояма проголосив, що основою майбутньої спільноти має стати “філософія ю-ай” (*yūai sico* 「友愛」思想)⁶. Сутність цієї філософії полягає в тому, що “люди поважають свободу і людську гідність інших так само, як вони поважають свою свободу і людську гідність. Іншими словами, ю-ай означає не тільки незалежність людей, але й їхнє співіснування” [Hatoiyama 2009a]. Ця концепція є центральною в політичному дискурсі Хатоями. Як пояснює він сам в есе “Моя політична філософія”, хоча дослівно ю-ай означає “любов і дружба”, його дід – Хатояма Іциро 鳩山一郎 використав це сполучення ієрогліфів як аналог поняття “братство” (Brüderlichkeit), коли перекладав праці Ріхарда фон Куденгофе-Калергі (1894–1972). Відтак ю-ай у Хатоями, за його власними словами, відсилає до відомого гасла Французької революції: “коли я говорю про ю-ай, я маю на увазі не щось ніжне, а радше сильний, бойовий концепт, який був прапором революції” [Hatoiyama 2009b]. Зовнішньополітична діяльність уряду Хатоями отримала в Японії назву “дипломатія ю-ай” (*yūai taijō* 友愛外交).

Водночас японський прем’єр у згаданій промові апелює до висунутого США принципу відкритого регіоналізму (*акарета ці-ікісюрі* 開かれた地域主義) і пропонує створити в регіоні “багатошарову мережу функціональних спільнот” [Hatoiyama 2009a]. Взірцем для Східної Азії він вважає Європейський Союз і, посиляючись на приклад примирення між Німеччиною та Францією, закликає до аналогічного залагодження проблем між Японією та її сусідами, зокрема Китаєм. Далі Хатояма виділяє чотири найважливіші сфери, які насамперед потребують кооперації: економіка; екологія (він висуває гасло “Зеленої Азії” – *мідорі-но Адзіа* 緑のアジア); порятунок людських життів від епідемій та природних лих (землетруси, тайфуни тощо); безпека морських сполучень (тут він пропонує створити “море братерства” – *юай-но умі* 友愛の海). На додаток, Хатояма згадує проблеми ядерного роззброєння і нерозповсюдження ядерної зброї, культурний обмін,

⁶ В англійській версії промови термін *sico* 思想, який може означати також “думка, ідеї, ідеологія”, перекладено саме як *philosophy*.

суспільну безпеку та проблеми урбанізації. Політичну кооперацію політик залишає на майбутнє. Насамкінець, найважливішим ключем до розбудови Східноазійської спільноти Хатояма проголошує людину. Він наголошує на важливості особистих контактів між людьми, для зміцнення яких пропонує, зокрема, розвивати програми обміну студентами тощо. Про Китай у цій промові згадано двічі, у переліку інших країн, причому особливої уваги жодній з них не було приділено.

Більш виразно свою концепцію Східноазійської спільноти Хатояма виклав у промові на XVI міжнародній конференції з майбутнього Азії. Тут він зробив акцент на історико-культурних зв'язках країн Східної Азії. Він, зокрема, зазначив: “Ми створили оригінальну японську культуру, засновану на культурі та інституціях, запозичених з різних частин Євразійського континенту” [Hatoiyama 2010]. Він також зазначив, що чимало людей, які брали в давнину участь у розбудові японської держави, переселилися на Японські острови “з Корейського півострова, Китаю або Південно-Східної Азії, а також з Полінезії”. Проте Хатояма у цій промові не виділяє Китай з-поміж інших азійських країн. Він лише згадує, як приклади зовнішніх впливів, що японська писемність була створена на базі китайських ієрогліфів, а також, що культура китайської династії Південна Сун вплинула на Японію доби Камакура. Натомість Хатояма підкреслює спільну особливість азійських культур: “ми не сприймаємо себе та інших, або людей та довілля на західний дуалістичний штиб”. Щоби розвивати спільну азійську ідентичність, стверджує політик, необхідно сприяти контактам між молоддю через різноманітні програми обміну в царинах освіти та культури. Він закликає плекати східноазійську “культурну спільноту” (*бунка-но кьодотай* 文化の共同体).

Ще одним гаслом промови є “третє відкриття країни” (*дайсанно кайкоку* 第三の開国), тобто Японії. Під цим Хатояма розуміє як лібералізацію економічних зв'язків із “країнами Східної Азії, насамперед з Республікою Кореєю, Китаєм та Індією, а також країнами АСЕАН”, так і більшу відкритість гуманітарної сфери – медицини, освіти – для потреб вихідців із країн Азії. Звертаючись до проблем екології, політик закликає створити в цій галузі східноазійську ініціативу, ядро якої склали б Японія, Китай і Корея.

Як і в попередній промові, Хатояма посилається на приклад Європейського Союзу й піддає критиці японське минуле – націоналізм, агресію тощо.

Як бачимо, концепція Хатоями спирається, в дусі класичного паназіатизму кінця XIX – початку XX ст., на постулат спільної культурної спадщини та спільних ментальних рис азіатів, які відрізняють їх від народів Заходу. Особливістю цієї концепції є акцент на гуманітарній сфері та екології. Хоча Китай у ній і посідає важливе значення, його роль спеціально не виділена – більше того, не згадано про центральну роль Китаю у формуванні Китайсько-Східноазійської макроцивілізаційної системи⁷. Межі Східної Азії у цій концепції розмиті, туди може включатися, наприклад, Індія.

Відставка Хатоями у 2010 р. не дала йому можливості реалізувати свої паназійські проекти. У 2013 р. він, однак, побував у Китаї з приватним візитом, відвідав у Нанкіні меморіал жертв масових вбивств 1937 р. й вибачився за злочини японських військових. Він також закликав японський уряд визнати острови Сенкаку (Дяоюй), на які претендує Китай, спірною територією [Former Japanese PM... 2013].

Японський погляд на місце Китаю у Східноазійській спільноті. До кінця 1980-х рр. Японія не схильна була розглядати Китай як учасника регіональних інтеграційних процесів “через наявність у нього цілком інших політичних та економічних інститутів і значного розриву у рівні економічного розвитку” [Семи́н 1998, 67]. У 1990-ті роки, проте, ситуація змінилася, і стало зрозуміло, що без Китаю розбудова будь-якої міжнародної спільноти в регіоні неможлива. Проте на перешкоді цьому стояли численні проблеми у японсько-китайських взаєминах – торговельна конкуренція, суперництво за вплив на сусідні країни, проблема стосунків Японії з Тайванем, проблема територіальної приналежності островів Сенкаку, питання про компенсацію матеріальних та моральних збитків, завданих Японією Китаю під час війни 1937–1945 рр., тощо. У 1994–1996 рр. зазначені проблеми загострилися у зв’язку з президентськими виборами на Тайвані, низкою інцидентів навколо островів Сенкаку, гострою полемікою 1995 р. з приводу репарацій (хоча після підписання

⁷ Термін Ю. В. Павленка [Павленко 2002, 390–404].

спільної заяви 1972 р. КНР від них відмовилася) та замороження японської допомоги Китаю 1995 р. у відповідь на китайські ядерні випробування [Семин 1998, 62–64]. Серйозне занепокоєння у Японії викликало й напруження навколо неурегульованого статусу островів Спратлі [Бунин 1998, 75–77]: попри те, що безпосередньо Японії ця проблема не стосується, вона розглядалася як потенційна загроза для безпеки в регіоні.

Усі згадані проблеми породжували неоднозначне ставлення японців до великого східного сусіда. За спостереженням В. Н. Бунина, найбільше японських аналітиків у 1990-ті рр. непокоїло те, що Китай прагне статусу наддержави та гегемонізму в міжнародних відносинах. Японці вважали, що Китай є однією з небагатьох країн світу, яка прагне “обґрунтувати теорію міжнародної політики, що базується на ньому самому”, і розглядає міжнародні проблеми “в контексті класичної політики сили” [Бунин 1998, 77, 78]. Побожування викликала можливість появи нової наддержави – Об’єданого Китаю (КНР – Гонконг – Тайвань), тісно пов’язаного із Сінгапуром, та плани Китаю створити в Азії “китайську економічну сферу” від Пекіна до Джакарти без урахування інтересів Японії. Але особливо велике занепокоєння у Японії ще у середині 1990-х рр. викликала модернізація Збройних сил КНР [Семин 1998, 64–66, 68–69]. Водночас японські експерти не схвалювали ідею “стримування” Китаю за допомогою США, посилаючись на історичний досвід його “вікового приниження” під час іноземних вторгнень і застерігаючи, що політика стримування може штовхнути КНР на шлях ізоляції [Бунин 1998, 75]. У Японії, як зазначає А. В. Сьомін, є як ті, хто вважає Китай за прихильника демократії та видатного члена міжнародного співтовариства, так і ті, хто вбачає в Китаї значну загрозу, зокрема військову [Семин 1998, 65].

Не дивно, що і на початку ХХІ ст. у поглядах на місце Китаю в процесах регіональної інтеграції немає єдності. Економіст Нісігуці Кійокацу виділяє у цьому питанні три головні позиції. Першу представляють дві ключові постаті в Раді з питань Східноазійської спільноти – її президент Іто Кен’іці і професор Танака Акіхіко, які вважають, що динамічний розвиток Китаю відповідає національним інтересам Японії і в середньотерміновій, і в довготерміновій перспективі, а отже, слід допомагати

Китаю стати наддержавою, але такою, що є миролюбною, економічно розвиненою й поважає свободу, демократію та верховенство закону [Nishiguchi 2007, 5].

Друга позиція вбачає у зростанні Китаю насамперед загрозу. Наприклад, Ватанабе Тосіо вважає, що за проектом інтеграції Східної Азії стоїть не що інше, як китайське прагнення до регіональної гегемонії. Китай просуває ідею Східноазійської спільноти, тому що розраховує залучити туди Японію й спровокувати розрив між нею та США. Отже, ідея Східноазійської спільноти є дуже небезпечною не лише для Японії, а для Східної Азії загалом. Натомість життєво важливим для них є союз зі США, які прагнуть забезпечити собі вплив у Східній Азії й здатні протистояти великодержавним амбіціям Китаю [Nishiguchi 2007, 6–7]. Інший представник цієї позиції Куріяма Такакадзу вважає, що будівництво Східноазійської спільноти не є реалістичним. Він вказує на те, що, попри всю популярність цієї теми і в Японії, і в інших країнах Азії, у країн цього регіону відсутні спільні цінності, необхідні для створення будь-якої злагодженої спільноти. Японія, як зазначає Куріяма, у повоєнний період неухильно розвивалася демократичним шляхом, натомість Китай залишається тоталітарною державою з однопартійною диктатурою. Нарешті, третя позиція є паназійською й антиамериканською. Її прихильники, зокрема Макото Танігуці, закликають переглянути японсько-американські стосунки й спрямувати зусилля на побудову Східноазійської спільноти шляхом посилення співробітництва насамперед із Китаєм. Цей погляд, однак, не користується популярністю [Nishiguchi 2007, 7].

Морі Кадзуко зазначає, що Китай схильний розглядати світ як китаєцентричний; найбільша відмінність у поглядах на Східну Азію серед країн регіону – це відмінність між “центристською” перспективою Китаю і “периферійною” перспективою Японії та Південної Кореї [Могі 2007, 4]. Дослідниця звертає увагу на позицію китайських вчених із Гонконгу, які вбачають причину незгод між Китаєм, Японією та Кореєю у захопленні цих країн західною культурою; вони пропонують звернутися до спільної конфуціанської спадщини [Могі 2007, 5].

Президент Національного інституту розвитку досліджень Іто Мотосіге вважає, що швидкий розвиток Китаю є “найважливішим

фактором політичної стабільності у Східноазійському регіоні”. На його думку, “зростання Китаю відкриває для регіону нові економічні можливості, але може також становити військову загрозу”. Вчений нагадує про численні територіальні суперечки Китаю із сусідніми державами [Itoh 2010, 19–20]. Іто Мотосіге зазначає, що при обговоренні Східноазійської спільноти постають дві головні проблеми: “Перша з них – як бути з Китаєм, який продовжує розвиватися, а друга – як розглядати його взаємини зі США” [Itoh 2010, 28]. З одного боку, якщо Китай не буде відігравати активної ролі у процесах регіональної інтеграції, то вона не буде ефективно функціонувати; з іншого, створення структури, де Китай гратиме роль лідера, небажане не лише для Японії, але й для країн АСЕАН [Itoh 2010, 28–29]. Зазначаючи, що “мирний розвиток Китаю – передумова мирного і стабільного розвитку в східноазійському регіоні”, Іто звертає увагу на той факт, що Китай залишається однопартійною комуністичною державою. За такої умови швидкий розвиток Китаю породжує значні дестабілізуючі чинники, до яких японський дослідник відносить зростання прірви між багатими і бідними та руйнацію довкілля, яка може мати негативний вплив і на сусідні країни. Також не виключено, що внутрішні проблеми можуть вилитися в зовнішню агресію [Itoh 2010, 29]. На думку Іто, “Економічне зростання дорівнює зростанню військової потуги, і зростання військових витрат Китаю, фактично, стає значною загрозою для його сусідів. Китайський військово-морський флот був нещодавно помічений у районах, де ця держава має історичні конфлікти зі своїми сусідами, як-от острови Спратлі та Сенкаку. Важко очікувати, що саме лише зростання економічного співробітництва здатне стримувати китайську військову експансію” [Itoh 2010, 30]. Таким стримуючим чинником, на думку вченого, можуть стати США, тому Японія зацікавлена у розвитку стабільних добрих американсько-китайських взаємин, а отже, США неодмінно має брати участь у регіональному співробітництві.

Спеціаліст із міжнародних відносин Терада Такасі, у свою чергу, стверджує, що найбільшою перешкодою для розвитку взаємин у повоєнний період було вороже ставлення Китаю до Японії, “хоча останнім часом все більше людей в обох країнах почали намагатися зробити ці взаємини більш дружніми” [Terada 2005, 67].

Терада також зазначає, що після приходу до влади Ху Цзінтао у 2003 р. та вступу КНР до Світової організації торгівлі ситуація змінилася на краще, оскільки відтоді “стабільність і процвітання у Східній Азії розглядаються як засадничі чинники економічного добробуту Китаю” [Terada 2005, 68]. Водночас спостерігаються й негативні тенденції. Зокрема, японських лідерів стало непокоїти, що економічний підйом Китаю та його дедалі активніша дипломатія у Південно-Східній Азії можуть призвести до втрати Японією провідної позиції в регіоні. Тим не менш, вважає експерт, попри посилення змагання за лідерство між Японією та Китаєм та взаємні недружні почуття, “ознаки покращення взаємин між цими країнами є важливим свідченням того, що вони обидві визнають необхідність східноазійського регіонального співробітництва” [Terada 2005, 69]. На думку Теради, “хоча багато хто очікує, що Японія і Китай візьмуть на себе, окремо або разом, роль лідера у процесі створення Східноазійської спільноти, обидвом державам все ще бракує стимулів зробити це, і останнє слово залишається за АСЕАН. Причина в тому, що Японія і Китай визнають єдність та інтеграцію АСЕАН як передумову Східноазійської спільноти, і було би важливим завданням заспокоїти стурбованість АСЕАН можливою маргіналізацією всередині Східної Азії, де панівними є три північноазійські країни” [Terada 2005, 81]. Експерт доходить висновку: “У будівництві механізму співробітництва з АПТ [...] для Японії й Китаю важливо намагатися ефективніше узгоджувати взаємні інтереси між собою та з АСЕАН. Фактично обидві держави були обережними, щоби не применшити важливу роль, яку АСЕАН може відігравати у процесі інституалізації АПТ, використовуючи економічні програми та програми розвитку, щоби зменшити розрив між країнами АСЕАН⁸. Цей різновид стилю лідерства – стимулювати інших діяти в певних цілях, яки поділяють і лідери, і ті, хто йде за ними, – можна схарактеризувати як дирекційне лідерство (*directional leadership*), і воно має бути ключовим елементом будь-якої успішної інституалізації АПТ і розбудови повноцінного східноазійського регіоналізму” [Terada 2005, 82].

⁸ Йдеться про розрив між багатими країнами (Сінгапур, Бруней, Таїланд тощо) та бідними (Камбоджа, Лаос, М'янма).

Провідний фахівець із міжнародних стосунків, колишній заступник міністра закордонних справ Японії Танака Хітосі у статті, написаній у співавторстві з американським колегою Адамом Ліффом, поділяє думку, що водночас з економічним зростанням Китаю в ньому посилюються внутрішні проблеми – суперечність між економічною свободою та обмеженням свободи політичної, поглиблення майнової нерівності, проблеми енергетики та екології. Загрозливими тенденціями, вважають Танака і Ліфф, є “м’яка, але дедалі більш наполеглива” китайська зовнішня політика, суттєве зростання непрозорих щорічних витрат на військові цілі та підйом націоналістичних настроїв, що проявилися, зокрема, у зв’язку з Олімпіадою 2008 року [Tanaka, Lief 2008, 92–93]. Остання тенденція особливо важлива: “Однією з найзначніших перешкод до створення спільноти у Східній Азії було різке зростання в останні роки націоналістичних почуттів, особливо в Китаї, Південній Кореї та Японії. Хоча почуття гордості за свою країну саме по собі не становить безпосередньої загрози регіональній стабільності, націоналістичне почуття своєї значущості, виражене в таких інцидентах, як антияпонські демонстрації, що поширилися в Китаї навесні 2005 року, може перетворитися на ідеологію національної виключності й конфронтації із зовнішнім світом” [Tanaka, Lief 2008, 99]. Як зазначають ці аналітики, “поза сумнівом, єдиним найважливішим чинником у трансформації Східної Азії за останній час є зростання Китаю. За майже будь-якою традиційною мірою національної могутності, чи то економічною, чи то політичною, чи військовою, китайські лідери мають на меті досягнення їхньою країною великого статусу у найближчому майбутньому”. Таке зростання не обов’язково становить загрозу для стабільності в регіоні, але викликає значні побоювання. Проте, на думку Танаки та Ліффа, повернення до стратегії стримування Китаю часів холодної війни є нереалістичним варіантом, бо воно не лише грало би на руку прихильникам жорсткого зовнішньополітичного курсу в китайському керівництві, але й звело би нанівець позитивні впливи зростання Китаю для економіки регіону. Натомість вони пропонують “політику обережного залучення”, мета якої – зробити Китай миролюбним і відповідальним членом світового співтовариства. Аналітики бачать два варіанти такої політики. Перший

полягає у зміцненні стратегічних зв'язків між Японією, Індією, Австралією, Південною Кореєю та США для запобігання непередбачуваності майбутнього зовнішньополітичного курсу КНР, водночас уникаючи прямого протистояння. Другий варіант передбачає залучення Китаю разом з іншими країнами регіону в систему зв'язків, яку автори називають “інклюзивним мультилатералізмом” (inclusive multilateralism), спрямовану на поступове поширення в регіоні міжнародних норм і використання багатостороннього діалогу з наголосом на співробітництво, що в кінцевому рахунку має запровадити стосунки, засновані на довірі та спільному чутті приналежності до єдиного співтовариства [Tanaka, Lief 2008, 97–98]. Зрозуміло, що перший варіант, на відміну від другого, несумісний із проектом Східноазійської спільноти.

Висновки. Як було показано вище, проект Східноазійської спільноти не є виключно японським творінням. Більше того, ініціатива його створення походить від лідерів інших країн – Малайзії, Південної Кореї; таким чином, цей проект відображує інтереси різних еліт регіону. У другій половині ХХ ст. центром азійських інтеграційних процесів стала Південно-Східна Азія, де утворилася АСЕАН. Відтак, виникло нове бачення Східної Азії як регіону – нині він вже не обмежується традиційними рамками Китайсько-Східноазійської макроцивілізаційної системи (у термінах Ю. В. Павленка). Проект Східноазійської спільноти поступово, хоч і повільно, набуває реальних рис. Водночас склався новий, альтернативний регіоналізм – пантихоокеанський, який відображує насамперед геополітичні інтереси США. Японія опинилася перед вибором між двома конкурентними регіональними ідентичностями. Паназійська лінія в японській зовнішній політиці виразно промальовується починаючи з 1970-х років (“доктрина Фукуди”) і набула нових форм вже у цьому сторіччі у концепціях Коїдзумі та Хатоями. Проте єдиного бачення майбутнього співтовариства у Японії немає, як немає і єдиного ставлення до його створення: тут є і ентузіасти, і скептики. Так само неоднозначним є ставлення до Китаю і його ролі в інтеграції Східної Азії. Усі визнають його величезне значення, надто враховуючи швидке економічне зростання. Проте якщо оптимісти сподіваються, що Китай стане миролюбною країною, яка сприятиме розквіту

всього регіону, то песимісти сприймають підйом Китаю як загрозу в усіх сенсах, зокрема і військовому. Японські політики та інтелектуали розуміють, що Китай неодмінно буде лідером у регіоні, але воліли би, щоби Японія також зберегла провідні позиції. Від того, чи буде побудована модель, де інтереси цих двох країн, а також інтереси АСЕАН були би збалансовані, залежить майбутнє проекту Східноазійської спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

Бунин В. Н. Обновленный японо-американский союз и Китай // **Современная Япония: некоторые вопросы внешней и внутренней политики**. Москва, 1998.

Капранов С. В. Китайський вектор японського паназіатизму: до постановки проблеми // **Східний світ**, 2015, № 3.

Козлов А. А. Роль Японии в становлении АТЭС // **Современная Япония: некоторые вопросы внешней и внутренней политики**. Москва, 1998.

Марков А. П. Формирование политики Японии в АТР // **Современная Япония: некоторые вопросы внешней и внутренней политики**. Москва, 1998.

Павленко Ю. В. **История мировой цивилизации**. Киев, 2002.

Саліхова О. Б., Бак Г. О. Стратегії азійських країн з розбудови національної промисловості через залучення технологій ТНК // **Зовнішня торгівля: економіка, право, фінанси**, 2014, № 3 (74).

Семин А. В. Современное состояние и перспективы японо-китайских отношений // **Современная Япония: некоторые вопросы внешней и внутренней политики**. Москва, 1998.

Adams B. **America's Economic Supremacy**. New York – London, 1900.

An Introduction to The Council on East Asian Community (CEAC) // http://www.ceac.jp/e/about_us.htm

Breslin Sh. **Supplying Demand or Demanding Supply? An Alternative Look on the Forces Driving the East Asian Community Building**. The Stanley Foundation. Policy Analysis Brief, November 2007 // http://www.stanleyfoundation.org/publications/pab/Breslin_07_PAB.pdf

Chairman's Press Statement for the Seventh ASEAN Plus Three Foreign Ministers' Meeting, Kuala Lumpur, 26 July 2006 //

<http://www.asean.org/communities/asean-political-security-community/item/chairman-s-press-statement-for-the-seventh-asean-plus-three-foreign-ministers-meeting-kuala-lumpur-26-july-2006-4>

Final Report of the East Asian Study Group. Phnom Penh, 2002 // <http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/asean/pmv0211/report.pdf>

Former Japanese PM Hatoyama apologizes for Nanjing Massacre // **Want China Times.** 2013-09-19 // <http://www.wantchinatimes.com/news-subclass-cnt.aspx?id=20130119000008&cid=1101>

Hatoyama Yukio [2009a]. **Japan's New Commitment to Asia: Toward the Realization of an East Asian Community.** Singapore, 15 November 2009 // http://japan.kantei.go.jp/hatoyama/statement/200911/15singapore_e.html

Hatoyama Yukio [2009b]. My Political Philosophy // **Financial Times.** August 13, 2009 // <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/99704548-8800-11de-82e4-00144feabdc0.html#axzz3qM8DswQI>

Hatoyama Yukio. **Speech by H. E. Dr. Yukio Hatoyama Prime Minister of Japan on the Occasion of the Sixteenth International Conference on the Future of Asia Hosted by the Nihon Keizai Shimbun.** 20 May 2010 // http://japan.kantei.go.jp/hatoyama/statement/201005/20speech_e.html

Huang Fan-zhang. East Asian Economics: Development, Cooperation, Prospects, and China's Strategy // **The Future of The Pacific Rim: Scenarios for Regional Cooperation.** Westport, Connecticut – London, 1994.

Itoh Motoshige. Thinking about an East-Asian Community // **NIRA Report Strengthening Regional Cooperation in East Asia.** Tokyo, 2010 // http://www.nira.or.jp/1001_1english_report.pdf

Joint Statement on East Asia Cooperation, 28 November 1999 // <http://www.asean.org/news/item/joint-statement-on-east-asia-cooperation-28-november-1999>

Koizumi Junichiro. **Japan and ASEAN in East Asia – A Sincere and Open Partnership.** Singapore, January 14, 2002 // http://japan.kantei.go.jp/koizumispeech/2002/01/14speech_e.html

Mahathir bin Mohamad. Regional Grouping in the Pacific Rim: An East Asian Perspective // **The Future of The Pacific Rim: Scenarios for Regional Cooperation.** Westport, Connecticut – London, 1994.

Mori Kazuko. Designing an East Asian Community: Challenges to Contemporary Asian Studies // **A New East Asia: Toward a Regional Community**. Singapore, 2007.

Nester W. The Third World in Japanese Foreign Policy // **The International Relations of Japan**. Houndmills – London, 1990.

Nishiguchi Kiyokatsu. Economic Integration in East Asia and Japan's Strategy towards an East Asian Community // 立命館大学人文科学研究所紀要.2007.88号.

Report of the East Asia Vision Group II [Phnom Penh, 2012] // <http://www.mfa.go.th/asean/contents/files/asean-media-center-20130312-112418-758604.pdf>

Second Joint Statement on East Asia Cooperation Building on the Foundations of ASEAN Plus Three Cooperation [Singapore, 2007] // <http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/asean/conference/asean3/joint0711.pdf>

Soesatro M. H. The Pan-Pacific Movement: An Interpretative History // **The Future of The Pacific Rim: Scenarios for Regional Cooperation**. Westport, Connecticut – London, 1994.

Tanaka Hitoshi, Lief A. The Strategic Rationale for East Community Building // **East Asia at a Crossroads**. Tokyo, 2008.

Terada Takashi. Creating an East Asian Regionalism: The Institutionalization of ASEAN + 3 and China-Japan Directional Leadership // **The Japanese Economy, 2004**, Vol. 32, No. 2.

Towards an East Asian Community: Region of Peace, Prosperity and Progress. East Asian Vision Group Report 2001 // http://www.asean.org/archive/pdf/east_asia_vision.pdf

Yamazawa Ipppei. How far have we come for East-Asian Community? // **The Science Council of Japan Conference on Sustainability 2005 “Dynamism and Uncertainty in Asia”** // http://www.scj.go.jp/ja/int/kaisai/jizoku/dynamism-asia/program/pdf/27_ippei-yamazawa.pdf